

A HALÁLLAL KAPCSOLATOS SZOKÁSOK AZ APÁTFALVI CIGÁNYOK KÖRÉBEN

Az apátfalvi cigányság halálképe

A cigányság túlvilágról alkotott nézetei jelentősen különböznek a magyarságétól. Az apátfalvi oláh cigányok hiedelemvilágára is érvényes, hogy „...az oláh cigányok körében erősen szabályozott a halottakhoz fűződő viszony, ami legfőképpen abból a képzetből származik, hogy a halott egy olyan különleges állapotba került, amely nem azonos a köznapi vagy a keresztény vallás értelmébe vett halotti haláli állapottal, nem azonos az élő „létállapottal” sem, nem is túlvilági a szó keresztényi értelmében, hanem olyan láthatatlan élet, amely immár tőlünk földi élőkön túl van, de hasonlóképpen zajlik benne az élet, mint a mi világunkban, és van benne egy átjárhatóság, vagyis amaz oldalról ide lehet látogatni, innen viszont oda nem.”¹

A halottak élete a túlvilágon olyannyira hasonlít az előző életükhöz, hogy a földi életükben végzett munkájukat folytatják, s szükségleteik „odaát” is hasonlóak. Éppen ezért kap kiemelten fontos szerepet a cigány temetés néhány mozzanata. Ez a hiedelem magyarázza meg, hogy miért raknak a koporsóba és a halott zsebébe többféle tárgyat, miért adnak neki pénzt, miért lötyyintenek a földre a virrasztóban az italból, s miért terítenek neki a *pománán*. Mindezek az elhunyté lesznek, a túlvilágon használni tudja a tárgyait, el tudja fogyasztani az ételt, italt.

Az apátfalvi cigányság temetéssel kapcsolatos szokáskörében a legnagyobb változás a vizsgált időszakban – az 1920-as évektől napjainkig – a ravatalozásban és a temetési kellékek felhasználásában figyelhető meg. A kórházban való elhalálozás mind gyakoribbá válásával, a közegészségügyi előírások szigorodásával, a temetői ravatalozó 1964-es megépítése után a háznál való ravatalozás egyre ritkább lett Apátfalván, s legalább húsz éve teljesen megszűnt. Ha napjainkban valaki otthon hal meg, akkor a holttest csak addig van a háznál, amíg „*rendbe nem teszik*”, s el nem viszi a halottaskocsi. Az alábbiakban a hagyományos, háztól való temetkezés szokásait tekintem át.

A cigányság anyagi gyarapodásával a temetési kellékek felhasználásában is változás következett be. Egyre több pénzt tudnak költeni a temetésre, s a külsőségekben így egyre inkább hasonlít a cigányok temetése a magyarokéra. Többségük családjá a minőségi síremlékek magas költségeit is meg tudja fizetni. A halállal kapcsolatos szokáskör hiedelmei azonban napjainkig szinte változatlanok.

¹ Szuhay 1999. 116.

A holttest felkészítése

Ha megbizonyosodtak a rokonok a halál beálltáról, az első sokkhatás átvészélése után a legsürgősebb teendőjük a holttest ravatalozásra való felkészítése volt. A halott mosdatását, borotválását, megfésülését nem rokon, hanem a halottal azonos nemű ismerős végezte. A mosdatásra való felkérést nem illett visszautasítani, de a rokonok is jól tudták, hogy ki hajlandó a feladat elvégzésére. Munkáját a többi segítőhöz hasonlóan tiszteletadásként végezte, nem kapott érte juttatást, de a torba meghívták.

A mosdatást és az öltöztetést igyekeztek a hullamerevség beállta előtt elvégezni, hiszen a hajlékony testet könnyebb volt mozgatni. A sietséget az esztétikus ravatalozás igénye is indokolta. A cél az volt, hogy a holttest rendezett állapotban meredjen meg. A hanyatt fekvő zárt testhelyzetet, ha szükséges volt, akkor a lábfejek összekötésével érték el. A madzagot később levették a halott lábáról. Az elhunyt kezeit a mellén összekulcsolták, állát kendővel felkötötték. A szemeit pénzermével takarták le, ha a szemhéjai nyitva maradtak. Később a pénzerméket levették róla, ezt sem temették el vele.

A halottat ünneplőbe, vagy a kedvenc ruhájába öltöztették. Cipő nélkül, zokniban, harisnyában temették el a halottakat. Erre azért volt szükség, hogy ne hallják meg, ha hazajár a lélek. Ha nem veszik le a lábbelit, akkor „kopog (a cipő sarka), ha gyűn haza”. A lányokat fehér ruhában, néha menyasszonyi fátyollal ravatalozták fel, a legényeknek mirtuszt raktak a zsebébe, mellére. Ezzel utaltak a meg nem tartott menyegzőre, ám halotti lakodalmat nem tartottak.

A halotról levették ékszereit, de kedves tárgyait eltemették vele. Szemüvegét, óráját, zsebkendőjét a zsebébe rakták. Ha dohányos ember volt, akkor pipáját, cigarettáját is ide tették. Zenésznek a hangszerét vagy a vonóját, férfiembernek a kalapját is betették a koporsó oldalába. Néha egy-egy szerszámot is mellétek, például a tapasztással foglalkozó halottnak a simítóját. Ha valaki szeretett kártyázni, akkor egy paklit tettek a zsebébe. Ha szenvedélyes horgász volt, akkor a temetés során egy horgászbótot dobtak a sírgödörbe. Pénzt – egy jelképes összeget – minden esetben kellett a halottnak adni. A tárgyak a halott túlvilági életét könnyítették meg, ott használta azokat. Gyakran maga a halott mondta meg még életében, hogy mit kell feltétlenül eltemetni vele. Előfordul, hogy hamvasztás esetén az urnába is beleraknak kisebb tárgyakat.

A koporsót már a két világháború között sem maguk készítették, hanem vásárolták. Gyerekeknek, fiataloknak világos színűt, felnőtteknek barnát vagy feketét. A hamvasztásos temetkezés ritka az apátfalvi cigányoknál, csak akkor fordul elő, ha az elhunyt előzőleg erre kérte a családot.

Amíg meg nem érkezett a koporsó, addig deszkára vagy földre fektették a holttestet. A koporsó aljára forgács, arra papírból vagy lepedőből készült alsó szemfedél került. A szemfedéllel általában a melléig takarták be a halottat. A háztól való temetés idején a koporsós nagy gyertyatartókat is kölcsönzött, amit a ravatal két oldalára állítottak. A fedelet csak akkor rakták rá a koporsóra, amikor a temetésre indult a menet.

A halál beállta után a szobában a tükröt letakarták, „hogy ne nézzen vissza a halott”, vagy egy másik magyarázat szerint azért, hogy ne járjon vissza a lelke. Ezt a

szokást még napjainkban is őrzik. A kendőt csak a temetés után veszik le a tükörről. Az ablakba gyertyát raktak ki, ezzel jelezve, hogy halott van a háznál. Ebbe a fénybe nem volt ajánlatos belenézni, mert az ember „sápadt lesz tőle”, megbetegszik. Az 1980-as évek óta már nem gyertyát, hanem éjjelilámpákat tesznek ki az ablakba.

A haláleset hírül adásának nem volt megszabott menete. A legközelebbi hozzátartozók értesítésén kívül a hír szájról-szájra járt, láncszerűen terjedt. A közeli hozzátartozók azonnal a halottas házhoz siettek, a távolabbiak csak este a virrasztóban tették tiszteletüket.

A rokonok közül valaki bejelentette a halálhírt a község világi és egyházi elöljáróinak. A falu népét ezután a Nepomuki Szent János szobránál lévő lélekharang megcsendítésével értesítették a halálhírről. Régen a harangozó jelzett, s kikiáltotta a halott nevét is, napjainkban pedig a templomot takarító asszony húzza meg a hírharangot, de nem említi az elhunyt nevét. A harangszó információkkal szolgál a halott személyéről. Férfiaknak hármat, nőknek kettőt, kiskorúnak egyet csendítenek.

Virrasztás

A hozzátartozók és az ismerősök éjszakánként gyűlnek össze gyászolni, virrasztani. A nappali siratás szokása nem ismert az apátfalvi cigányoknál. A virrasztásra nem hívnak senkit, ott bárki megjelenhet, aki ismerte az elhunytat. A virrasztás célja a halottól való elbúcsúzás, a végtisztesség megadása, másrészt a gyászoló hozzátartozók támogatása, a fájdalom enyhítése.

A virrasztás sötétedéstől másnap reggelig tart. A temetésig minden éjszaka virrasztanak a hozzátartozók, így rendszerint két éjszaka gyűlnek össze a gyászolók. Akkor is virrasztanak a háznál, ha a holttest a kórházban van. Ha valamilyen oknál fogva elhúzódik a temetés (pl.: boncolás, hamvasztás), akkor általában csak az első napokban tartanak virrasztót, hiszen az is komoly anyagi és lelki megterheléssel jár.

A kiadásokat a látogatók úgy próbálják enyhíteni, hogy pálinkát, sört, üdítőt, kávé-t visznek a halottas házhoz magukkal. Ezeket nem ajándékként adják át, hanem érkezéskor csak lerakják az italoknak fenntartott asztalra. A többi bútort a háziak már korábban összetolták, felszabadították a helyiségeket, hogy legyen hely a gyászolóknak.

A látogatók megérkezésükkor köszöntik a közeli hozzátartozókat, majd a koporsó előtt főhajtással adják meg a tiszteletet az elhunytaknak. Az első pohár italt – csakúgy mint a többi – a halottra köszöntik, az emlékének ajánlják, s ezért néhány cseppet a földre öntenek.

A beszélgetés menete kezdetben megszabott irányú. A virrasztásra érkező először érdeklődik a háziaktól az elhunyt betegségéről, haláláról. Méltatja annak személyét, részvétét fejezi ki, bátorítja a hozzátartozókat. Később már kisebb csoportokban beszélgetve megemlékeznek a halott életéről, érdemeiről, munkájáról, s vele megesett történeteket, anekdotákat elevenítenek fel. Ennek a – Stewart által „igaz beszédnek”, formalizált beszédnek nevezett² – periódusnak a legfontosabb funkciója, hogy a közösség tagjai tudatosítsák és az emlékezetükbe véssék az eltávozottal kapcsolatos

² Stewart 2000. 319.

élményeiket és tapasztalataikat, s fájdalmuk kifejezésével bizonyítsák, milyen fontos tagja volt az elhunyt a közösségnek. Az idő múlásával a mindennapi gondok, az öröklés, a temetés, a haláleset miatt bekövetkezett változások is szóba kerülnek. Előfordul, hogy éjjel után a férfiak egy része – a háziak megkérdezését és beleegyezését követően – már kártyázással mulatja az időt.

A család tagjai ilyenkor szervezik meg a temetést is. Megbeszélik, összeírják, hogy kik ássák ki a sírt, kik viszik a koporsót, a lobogót, a fáklyákat. A sírásás feladatára gyakran 8-10 férfi is jelentkezik. Munkájukkal segítik a gyászoló családot, s tiszteletüket fejezik így ki az elhunyt iránt. Ők is a virrasztóban beszélnek meg a másnapi munka menetét.

A búcsúztató szövegét is ekkor állítják össze a rokonok. Ez felelősségteljes feladat, hiszen ha valakit kifelejtene a búcsúzó szövegéből, akkor annak sértődés, harag lehet a következménye. Előfordul, hogy közvetlenül a temetés előtt jut a rokonoknak az eszébe egy-egy távolabbi hozzátartozó, s így az utolsó pillanatban kerül fel valaki a listára. A nézeteltérések elkerülése végett régen a kántor, napjainkban a plébános megőrzi a búcsúztatókat írott formában. Így nem lehet később őket azzal vádolni, hogy ők felejtettek el valakit megemlíteni.³ Ideális esetben a búcsúztató szövege mindenkit megemlít, aki megjelent a temetésen.

Az apátfalvi cigány virrasztóban a helyi zenészek is részt vesznek és muzsikálnak. A zene és énekszó segít a gyászolóknak az érzelmeik kifejezésében. Adatközlőim szerint „*megtisztul a lélek*” tőle, felszabadít, megkönnyebbít. A zenészeket valamelyik családtag hívja el, vagy ők kérdezik meg, hogy elmenjenek-e zenélni a virrasztóba. Nagyon ritka, hogy valaki elutasítja ajánlkozásukat. Ez akkor fordul elő, ha valaki nem akar nagy virrasztót tartani, kevésbé érzi tragikusnak a halálesetet – például nagyon idős korú az elhunyt – vagy nem akar „cigányos” virrasztót tartani. Ilyen esetben a temetésen sem játszanak a muzsikások. Régebben az újszülöttek virrasztásán sem zenéltek. A virrasztóban való zenélés szokása kb. az 1940-es évektől terjedt el az apátfalvi cigányok körében.

A zenészek először az ablak alatt játszanak el egy dalt - a halott kedvenc nótáját - s csak utána térnek be a virrasztóba. Ha ez mulatós, gyors dal, akkor lassú tempóban játsszák el a dallamát. A virrasztóban *hallgatókat* játszanak. A zenélésért – ha apátfalvi virrasztóban játszanak, és nem más településről hívják őket – nem fogadnak el fizetséget. Tiszteletadás, búcsúzás volt részükről a játék. Éppen ezért, ha valaki nagyon kilógott a közösségből, deviánsan viselkedett vagy elzárkózó volt, akkor annak a virrasztójára nem mentek el a zenészek, s a gyászolók is kevesebben voltak. A virrasztáson és a temetésen résztvevők létszáma tehát jelezte az elhunyt és családja társadalmi megbecsültségét is.

A virrasztóban ételt nem tálalnak fel, ám alkoholt – leginkább pálinkát és sört – többször is körbekínálnak. Elsősorban a házigazda felelőssége, hogy milyen gyakran kínálja az italt. Ha nem figyel, és túlságosan sűrűn töltöget a poharakba, akkor a fáradt és felfokozott érzelmi állapotban lévő gyászolók könnyen lerészegedhetnek. A cél pedig nem ez, hiszen a poharat a halott tiszteletére és emlékére ürítik ki. Éppen ezért a kínálást nem illik visszautasítani, azonban az italt nem kell meginni. Elég, ha

³ Szigeti 1988. 47-48.

a gyászoló vendég a földre lötytyint az italból – ezt a „halottnak adja” – és a szájához veszi a poharat.

Ha mégis leittasodik valaki, s nem a megfelelő módon viselkedik: hangoskodik, botránys esetekben táncolni kezd, akkor azt csitítgatják, s ha ez nem segít, akkor kirakják a levegőre. Furcsa mód ilyen esetekben sem lesz haragtartás a dologból, másnapra általában mindkét fél megbocsát.

Ha azonban egy virrasztó „jól sikerül”, akkor az felemelő, katarzisszerű élmény a résztvevőknek, komoly érzelmi támogatás a családnak, s évekkel később is példának állítják és emlegetik, mint „szép virrasztót”.

A sírbatétel

A háztól való temetés idejében a temetési menetnek meghatározott felállása volt, amely függött a halott korától és nemétől. A menet élén a keresztet és a gyászlobogót hordozó személyek, ill. a pap és a ministránsok haladtak. A koporsó mögött vonult a gyászoló tömeg, a rokonsági fok szerinti sorrendben. A menetet a zenészek zárták, akik útközben hallgatókat, gyászindulókat játszottak.

Az apátfalvi cigányok körében a vállon való koporsóvitel volt az elterjedt. A „Szent Mihály lován” való kivitel méltóbb tiszteletadásnak számított, mint a gyászkocsin való szállítás.

A gyászolók karjára a halott családtagjai fehér kendőt kötöttek. A menetben haladók számára nem volt kötelező a fekete színű öltözet, de sötét ruhát kellett viselniük. Ezt az elvárás igazolja a nagy sértésnek számító mondás is: „Piros kendőt veszek fel a temetésedre!”.

A menet a temetőig vezető út során az utcasarkokon megállt, a koporsót letették, s pénzt dobtak át rajta. Ezzel „befizetnek az útjába”, „szabad lesz az útja”. A pénzt később a gyerekek szedték össze. A temetési menetet a templom harangjának a hangja kíséri. Amikor megérkeznek a temető kapujához, akkor a kápolna harangját kezdik el húzni.

Az egyházi szertartás a kápolna előtt álló kereszt alatt zajlik. Ezt a térséget éppen ezért Lélekbefogadónak nevezik. A lelkész itt imára szólítja a gyászolókat, s elmondja a gyászbeszédet, majd a búcsúztató következik.

A búcsúztató során az elhunyt – a kántor tolmácsolásában, egyes szám, első személyben – elköszön a gyászoló hozzátartozóktól. A cigány származású elhunytak búcsúztatója abban különbözik a magyar halottakétól, hogy az utóbbiaknál az 1980-as évek óta már csak a családoktól búcsúzik az elhunyt, míg a cigányoknál megmaradt a név szerinti búcsúztatás, a család összes tagjának a nevét felsorolják. Ez még megrázóbbá teszi a szertartást, hiszen a halott mindenkit – még a gyerekeket is – személyesen „megszólít”. Aki a búcsúztatás alatt meghallja a nevét, az kimegy a ravatalhoz, meghajol előtte, s megcsókolja a koporsót vagy ráteszi a kezét.

Az elköszönés sorrendje természetesen a rokonsági fok szerint alakul. Előfordul, hogy a kezelőorvosról vagy a zenészekről is megemlékeznek. Néhány esetben az elhunyt rokonoktól is elbúcsúznak. A cigány temetések sajátossága, hogy a búcsúztató szövegében gyakran nem az anyakönyvezett nevükön, hanem a közösség által használt becenevükön szólítják meg a gyászolókat. Ez egy ideig a plébános ellenke-

zését váltotta ki, hiszen a tragikus pillanatban használt gúnynevek a külső szemlélő számára komolytalannak tűnnek. Az apátfalvi cigányok közösségében ez azonban nem minősül kegyeletsértésnek, hiszen e neveket használják egész életük során.

A vadházasságban élők, az öngyilkosok rendszerint nem kaphattak búcsúztatót, s harangszó nélkül kísérték őket utolsó útjukra, de a pap általában beszentelte a koporsót. Az 1940-es évek előtt a temető szélére vagy a temető árkába temették el őket. Régen a vízbefúltak sem a temetőbe kerültek, nehogy a jég elverje a termést. Ott temették el őket, ahol kifogták a hullájukat.⁴

A búcsúztató után a sírgödörhöz vitték a koporsót. Ekkor újra meghúzták a kápolna harangját, amely egészen a szertartás végéig szól. Az apátfalvi cigányok temetkezési helye nem különül el a magyar lakosságtól,⁵ de lehetőleg egymás közelében váltanak ki sírhelyet. Így a temető néhány részére - pl. a Hősök Sírja mögötti terület, a temető vasútvonal felőli széle - a cigány származásúak temetkezése a jellemző. E részek kialakulása azonban nem etnikai, hanem gazdasági alapú. Régebben ugyanis a sírhelyek „minőségük” szerint négy árkategóriába voltak sorolva, s a kevés pénzü cigányok a legolcsóbb részekben vásároltak sírhelyeket. (A falu módos és tekintélyes családjai a kápolna környékére és a dízsorra temetkeztek.)

Ha különösen kedves halottat - pl. kisgyermeket, fiatal - temetnek, akkor a sírkamrát úgy alakítják ki, hogy a koporsót közvetlenül ne érje a föld. Ugyanez történik, ha az elhunyt még életében meghagyta, hogy „*úrá föld ne menjen, mer a földtül fél*”. Ilyen esetekben oldalkamrát alakítanak ki, „*malyba*”, padmalyba teszik a koporsót. Másik lehetőség, hogy keményfából készült cölöpöket vernek a sírgödör négy sarkába, s a koporsó leeresztése után ezek segítségével bedeszkázzák a sírt. A deszkára néha még fóliát is fektetnek. Így a koporsó felett üres légtér keletkezik, a koporsó nem érintkezik a földdel. Ez a padolás évekig nem szakad be, s nem süpped be a sír. A sírkamra kialakításának módját természetesen az is meghatározza, hogy előzőleg már hányan temetkeztek arra a sírhelyre.

A halott leeresztése előtt a koporsón lévő feszületet egy zsebkendővel letakarják, hogy ne hulljon rá a föld. A zsebkendő négy sarkára földet raknak, hogy a kendő ne csússzon el a helyéről.

A koporsót a sírásók engedik le az aknába. A gyászolók a karjukra kötött kendőket leoldják, s a szalagokat a sírba dobják. A kendőt nem használják később, elrakják emlékként. Pénzt és a fiatal halottaknak virágot is dobnak a sírgödörbe. A rögvetet a lelkész kezdi el, a közeli rokonok nem dobnak földet a sírba, csak a távolabbi hozzátartozók egy része hajít egy marékkal a sírgödörbe.

A sírásók betakarják a sírt, s leszúrók a földbe a fakeresztet. A pap megszenteli a sírt, „*ráveri a kapával a keresztet*”, majd egy rövid imádság és ének után elhagyja a szertartás helyszínét. A gyászolók körülbelül még egy órát maradnak kinn a temetőben. A zenészek játszanak, az elhunyt rokonai pálinkával kínálják körbe a gyászolókat, s feldíszítik a sírt. A keresztre a legközelebbi hozzátartozók koszorúja kerül. A többi koszorú és virág távolságát a fejfától – a központi helytől – a búcsúztató szövegeinek a sorrendjéhez hasonlóan a rokonsági fok határozta meg.

⁴ Szigeti 1988. 51-52., Tóth 2000. 137.

⁵ A falu izraelita és baptista vallású lakosainak saját temetője volt az 1950-es évek előtt. Szigeti 1988. 82.

A pomána

A temetés után a halotti tort, *pománát* rendeznek. A segítőköt – a mosdatót, öltöztetőt, a sírásókat, a zenészeket, a fáklya-, zászló-, keresztvivőket – személyenként meghívják. Rokonoknak, szomszédoknak nem szólnak külön – aki akar, hívás nélkül elmehet.

A pomána különbözik a magyarok halotti torától. Ott nincs főtt étel, hanem bort és kenyeret vagy kalácsot kínálnak körbe a háziak, s az elhunytak nem tálnak. A pománára az elhunyt kedvenc ételét készítették el. A bőséges torral arról gondoskodtak, hogy a túlvilágon mindig terített asztal legyen az elhunyt előtt. A halottnak is terítettek, ő kapta meg az első szedést. Az ételéhez nem nyúltak, hanem a tor után vagy másnap kivitték a temetőbe. A sír oldalába vagy sarkába elásták az ételmet, „nekiadták” a halottnak. Racionálisan gondolkodva átlátják e szokás negatívumait, hiszen macskák, kóbor kutyák járnak a sírra, kaparják ki és eszik meg az ételt. Sokan mégis ragaszkodnak napjainkban is e hagyományhoz. A pománán feltálatl ételekből a csontot és a morzsát, maradékot nem a kutyának adták, hanem jó mélyen elásták a kertben. Ezzel elkerülték, hogy a halott a „*kutyával egyen egy tányérbul*”. A pomána végén a háziak – hasonlóan a magyar halotti torhoz – a távozóknak néhány szelet kenyeret vagy kalácsot csomagolnak.

Az apátfalvi cigányok a temetés napján megrendezett pománán kívül hathetes és egyéves pománát is tartanak. Szapu Magda leírása szerint a második és a harmadik pománának az időpontja a cigányok túlvilággal kapcsolatos képzeletével magyarázható: „A halott lelke a hat hét után elhagyja addigi tartózkodási helyét, a sírba temetett testet. Ezt követően – általában – már nem mutatkozik az élőknek. A második emléktor időpontja (szintén a hatodik hét) egyben a szigorú gyászidő zárónapja is. A test a túlvilági életet csak akkor kezdi el, miután rothadásnak indul a sírban. ... Ez a halál után egy évre van, csak akkor lesz a halott teljes szívvel. Addig a lélek csak bolyong, amerre járt.”⁶

Ezeket a torokon ugyanazok vesznek részt, akik az első pománán. A segítőköt minden esetben újra meghívják, s ilyenkor már a rokonoknak is külön szólnak. A második pomána megrendezésének oka az, hogy a távolabbi rokonok, ismerősök hat hétig gyászolják az elhunytat, az egy év leteltével pedig a közeli rokonok is „*feltörrik a gyászt*”. Addig azonban nem énekelnek vidám dalokat, nem táncolnak, nem járnak társaságba, szórakozni. A gyászolók fekete vagy sötét ruhát viselnek, de ez – főleg a fiataloknál – nem szigorú követelmény.

Az éves gyász leteltéről az apátfalvi magyarok is megemlékeznek, ám az ő körükben visszafogottabb, más jellegű az ünnep. A haláleset első évfordulóján megrendezett gyászmise után a közeli hozzátartozók elmennek a halottas házhoz, s a torhoz hasonlóan bort és kenyeret vagy kalácsot fogyasztanak. Az apátfalvi cigányok az egyéves pománán a gyászidőszak leteltét táncsal, énekléssel, víg nótákkal ünneplik meg.

Előfordul, hogy a rokonok egy része nem tudja kivárni az egy éves gyászidőszak leteltét. Például lakodalomban, keresztelőn kell részt vennie, ahol jól kell éreznie magát, ki kell mutatnia az örömét. Ilyenkor hamarabb feltörrik a gyászt. Ennek jele-

⁶ Szapu 1984. 27.

ként fekete kendőt tesznek a földre, s azon táncolnak. A táncolók lába alá pénzt dobálnak. Ilyen esetek általában az egy éves gyászidőszak végéhez közeledve fordulnak elő. A közösség tudomásul veszi és elfogadja a döntést, ha legalább már egy fél évig megtartotta a gyászt.

A halott emléke

A temetés utáni napon a család gyászmisét mond a halottért. Sokan a halál évfordulóin is engesztelő gyászmisével emlékeztek a halottra.

A temetés utáni estén sót, vizet, kenyeret raknak ki a halottnak az ablakba. Ennek segítségével meg tudják állapítani, hogy szüksége van-e valamire a halottnak, ill. meglátogatta-e őket az elhunyt szelleme. Ha reggelre elfogyott a víz egy része – s általában azért valamennyi folyadék csak elpárolgott – akkor azt mondták, hogy a halott visszajött, s ivott belőle, mert szomjas volt.

Ha a család rejtélyes hangokból, zörgésekből vagy más jelekből arra következtetett, hogy a halott lelke rendszeresen visszajár, akkor ennek a megszüntetésére az ajtóba seprűt fektettek keresztbe, a templomból kért tömjénnel pedig megfüstölték a ház négy sarkát. A halott vélt visszajárásának oka lehetett valamilyen teljesítetlen kívánság, vagy a temetési szertartás valamiféle hiányossága. Ha találtak ilyet a hozzátartozók, akkor próbálták mulasztásukat utólag helyrehozni.

Az 1960-70-es évek előtt az apátfalvi cigányok a temetéskor felállított fakeresztet hagyták meg sírjelként. Ha előregedett, elkorhadt, akkor sem állítottak helyette újat. Később az állandó kereset, az anyagi felemelkedés révén már a sírkövesnél megrendelt síremléket is ki tudták fizetni, így a sírjelek egyre inkább hasonlítanak a magyarokéhoz. Több síron porcelánra égetett fényképet is találtam. A síremléket legkorábban a temetés után hat héttel lehetett felállítani. A koszorúkat és virágokat is csak ekkor veszik le a sírről.

A halottak napját a romák a magyarokhoz hasonlóan ünneplik: kimennek a temetőbe, körbejárják a rokonság sírját, gyertyát gyújtanak. Az 1950-es évekig élt a „szegények etetésének” a szokása. Halottak napján a falu jómódú gazdái babot, lisztet, tojást, krumplit, cukrot vittek a templomba, amit a pap a szegényeknek – köztük a cigányoknak – kiosztott.⁷

A halottak napján és a halál évfordulóján kívül más ünnepnapokon – a halott névnapján, születésnapján, karácsonykor, esetenként anyák napján – is biztosan felkeresik a hozzátartozók a sírt.

*

Az apátfalvi cigányok és nem cigányok halállal kapcsolatos szokásaiban számos hasonlóság figyelhető meg. Ennek lehetnek gyakorlati okai (pl.: a halott kinyújtóztatásának szokásai, mosdatás, lábujj összekötése, a búcsúztató szövegének, a koszorú elhelyezésének a sorrendje stb.). Megmagyarázható a hasonlóságok egy része vallá-

⁷ Az 1950-es évek előtt a temetés utáni alamizsnálkodás is szokás volt Apátfalván. A szokás hátterében az a hiedelem állhatott, hogy a halottak lelki üdvéért imádkozó szegények imáját „jobban meghallgatják”. Gyakran a cigányoknak adták a halott ruháit, ágyneműjét, a mosdatáskor használt lavórt is. Kunt 1987. 182., Szigeti 1988. 81.

si előírásokkal vagy más intézmények szokásjogból eredő gyakorlatából is (pl.: az egyházi szertartáshoz kapcsolódó szokások, gyászmisék, a kikiáltás és harangozás menete, a koporsónál kölcsönözhető kegytárgyak használata, a síremlékek hasonlósága). A cigányság a halállal kapcsolatos szokásainak egy másik részét pedig valószínűleg a domináns magyar közösségtől vette át a tartós együttélés hatásaként (pl. a haláljelek egy része, gyászszsebkendő stb.).

Az apátfalvi cigányságnak a magyaroktól eltérő szokásait és hiedelmeit főként a cigányok túlvilági képzetével lehet magyarázni. Hitük szerint ugyanis a halott a túlvilágon hasonló életet él, mint halála előtt. Ugyanazt a munkát végzi, ugyanolyan személyiségjegyekkel rendelkezik, mint földi életében. Ezért fontos, hogy a halott zsebeibe és a koporsóba beletegyenek néhány személyes használati tárgyat, hogy a virrasztóban és a temetés során a földre lötytyintsenek az italból, hogy a halott kedvenc ételét főzzék, s neki is terítsenek, hogy pénzt dobjanak a koporsóra. Mindezek a halott tulajdonát képezik majd a túlvilágon.⁸

Néhány, csak a cigányok által követett szokás – pl. az egész éjszakán át tartó virrasztás, név szerinti búcsúzás – az etnikus kultúra részévé vált, pedig korábban a magyarok között is elterjedt volt.

Maguk az apátfalvi cigányok elsősorban az egész éjszakán át tartó, temetésig folytatott virrasztást, a nagy mennyiségben fogyasztott alkoholt, a közösség zenészei által szolgáltatott muzsikát, a személyre szóló, beceneveket használó búcsúztatót és az akár erőn felül vállalt, nagy anyagi megterheléssel járó gyászt tartják etnospecifikus vonásnak.

A fent említett elemek azonban a nem cigány közösség – sőt néha az asszimilálódni akaró cigányok – rosszállását is kiválthatják. A túlzottan nagyszabásúnak ítélt temetés, a komolytalannak gondolt beceneves búcsúztató vagy a nagy mennyiségű alkohol fogyasztása csak a tradicionális oláh cigány kultúra ismerete esetén bír jelentéssel. A tradicionális temetés résztvevői számára ez azonban a közösség összetartozását, a közös normarendszer ismeretét és követését is kifejezi.⁹

Irodalom

KUNT Ernő

1987 *Az utolsó átváltozás*. Gondolat Kiadó, Budapest.

STEWART, Michael

2000 A magyarországi cigányok halotti szokásai, in: BERTA Péter (szerk.): *Halál és kultúra. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből I.* Osiris, Budapest.

SZAPU Magda

1984 *Halotti szokások és hiedelmek a kaposszentjakabi oláh cigányoknál*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

⁸ Néhány oláh cigány közösségben – pl. Kétegyházán – a halott túlvilági életéről való gondoskodás képzelete olyan erős, hogy a sírkamrát tiszta szobának rendezik be, asztalt, széket, szőnyeget tesznek a kriptába. Szuhay 2000. 79.

⁹ Michel Stewart véleménye szerint „azok a cigányok, akik közvetlenül nem vettek részt a központi rituáléban, úgy beszéltek róla, mint olyan színházról, amelyet az elhunyt családja mutat be a többi cigánynak és a többi cigány nevében”. Stewart 2000. 323.

SZIGETI György

1988 Hagyományos népszokások Apátfalván VI. A halállal és a temetéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek. *Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára*, Szeged, Ltsz.: 1007-88

SZUHAY Péter

1999 A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Panoráma Kiadó, Budapest.

2000 Értékrend és szokások, in: KEMÉNY István (szerk.): *A magyarországi romák. Változó világ* 31.

TÓTH Ferenc

1998 *Apátfalva*. Száz magyar falu könyvesháza Kht, Budapest.